

10

Олеся Балабушиха після своєї пригоди з Казанцевим не жила, а чевріла, неначе громом прибита. Вона схудла, зблідла, зчорніла й помарніла; її краса одцвіла, але в неї вдержався в душі потяг до всього гарного, до естетичного. Вона почала й себе прикрашувати, накрушуватись та набілюватись. Балабуха посивів і на жінку тільки рукою махнув. Він став товстий, отилий, робив усе, що йому приказувала жінка. В компанії він сидів мовчки, курич люльку та цілі вечори потягав дуже міцний пунш з ромом. Йому за все було байдуже.

Олесина дочка Настя піросла й стала дуже гарною дівчиною. Вона почала вчитись грати на фортеп'яні в одній дами в пансіоні. Олесі теперечки доводилось купити фортеп'ян. Раз до Балабухи заїхав Бонковський, котрий вже давненько оженився з шляхтянкою. Олеся розказала йому, що шукає купити собі фортеп'ян.

— Купіть у мене, — моя жінка хоче продати. Я недорого візьму: сто карбованців. Зараз-таки приїдьте, подивіться та й забирайте його, — сказав Бонковський.

Олеся поїхала з дочкою до Бонковського, подивилась на фортеп'ян зверху і всередині, хоч вона в цьому ділі нічого не тямала, й заплатила гроші.

Через два дні дві пари волів впростаж привезли до Балабухи на подвір'я прездорову махину. Фортеп'ян ледве вліз у двері й зайняв половину світлиці. Пузатий, хвостатий та ногатий фортеп'ян був схожий на якогось допотопного звіра. Бонковський трохи його полагодив, пообмотував нитками поламани молоточки, поприклеював, що поодставало, й зіпхнув Олесі за добрі гроші ту цивілізацію, котра вже годилась на дрова.

Ради тієї цивілізації Олеся звеліла обклеїти залу білими шпалерами, кругом стін поставила новеньку мебіль. Але старий фортеп'ян швидко зрадив Олесі: через рік нитки порозмотувались, молоточки поодскакували, струни почали рватись і дзижчали, як гедзі в спасівку. Настя сідала бренькати, а під її пальцями тільки й було чути цокання та стукіт молоточків.

Балабушиха щомісяця кликала направщика-органіста направляти фортеп'ян та лагодити його, склеювати молоточки. Вона дуже любила музику, любила слухати, як дочка грала немудрі вальси та мазурки або співала руські романси та українські пісні.

Раз влітку Олеся пішла з Настею в крамницю купувати стрічки. Вони увійшли в крамницю. Двері й одним одно вікно були зверху завішені червоною матерією, котра закривала до половини вікно й пропускала в крамницю червонуватий світ. Проворна чорнява Сура Вольчиха присунула до прилавка два стільці. Дами посідали. Після знадвірнього дуже ясного сонця вони довго не могли оббутись з темрявою й нічого не бачили в темній крамниці, наче в погребі. Але в темряві жидівського закутка задзвенів чудовий баритон. Балабушиха обернулась і примітила в другому кутку магазину коло прилавка молодого блондина. Панич стояв, високий, поставний та рівний, як струна, й торгувався з Вольком. Куценький піджак обхоплював його тонкий, круглий, неначе виточений стан. Його довгообразе лице нагадувало трохи німця, трохи поляка й було дуже оригінальне. З повних щік спадали на груди русяві, м'які, як шовк, бурці. З-під м'яких, блискучих вус виглядали рум'яні, малинові повні губи. Високий лоб подавався назад, і по голові розсипалась і спадала на плечі розкішна золотиста грива з легкими кучерями на кінцях. Проворний блондин голосно й дрібно торгувався з Вольком. По його українській мові, перемішаній з руською, по його німецькій вимові примітно було, що то був чужоземець. Балабушиха швиденько спустила вуаль на лице.

Вольчиха накидала цілий прилавок коробок. В коробках і по прилавку манячили червоні, й зелені, й сині стрічки. Вольчиха розгортала стрічки, молюла язиком, ніби млин, та вихвалювала свій крам. Балабушиха не чула ні одного її слова й насторочила вуха в той куток, де стояв молодий

чудовий блондин.

Волько лепетав язиком незгірше своєї жінки, вихвалював матерії для літнього костюма, розгортював їх, розвішував на прилавку, доказував, що вони міцні й нелинючі, божився, присягався, розтягав матерію руками, кусав зубами й навіть слинив язиком. А тим часом цікавий жидок встигав провадити зовсім побічну розмову й розпитувати покупця, неначе він сидів з ним десь у гостинній.

— Пане Гануш, наберіть оцієї парусини — не будете жалкувати! Йй-богу, це загранишна. От подивіться, яка вона густа та міцна, аж лущить, аж гуде в руках. Як же вам живеться в нашій стороні? Чи звикли до нашої Миронівки? — питав Волько, смикаючи в руках кінець парусини, неначе він хотів її перервати.

— Привикаю потроху. Я бував в світах, і куди приїду, — зараз привикаю. Але, Вольку, покажи лиш кращої матерії, — сказав Гануш. — Я ваші норови добре знаю; ви покажете передніше що найпоганше, а потім трошки краще, а потім ще краще... Мене не піддуриш.

Волько прожогом кинувся до стільця, скочив на його й достав з полиці ще дві штуки матерії.

— Оце вже така матерія, що й за границею рідко де можна знайти. Ай-ай! Що за матерія, що за матерія! Це аглицька матерія. Чи тільки дочок директорових вчите на фортеп'яні, чи й сина? — прикинув Волько, розгортаючи штуку парусини.

— Вчу дочок і синів, а коли хоч, то й тебе вивчу. Але ти знов достав такого, що годиться носити погоничам. А знайди лишень ще кращого, — сказав Гануш.

— Йй-богу, кращого вже нема на світі й не може бути. Якого вам ще кращого треба? Це вже французька матерія пополовині з шовком. А чи дорого вам платить директор за дітей? — питав Волько й разом з тим проворно висолопив язика, полизав кінчик матерії й показав Ганушеві. — От подивіться: йй-богу, не злиняє до самої вашої смерті.

— О, либонь, швидко доведеться мені вмерти, — сказав Гануш. Балабушиха й дочка осміхнулись і переглянулись з Ганушем. Гануш кинув на дам своїми синіми тихими очима.

Тим часом Вольчиха сипала словами, наче горохом:

— Пані, що я вам скажу! Беріть оці червоні стрічки. Це такі добрящі! Бодай мені на тім світі довелось вбиратись в такі стрічки! Бодай мені така смерть гарна, як гарні оці стрічки! Це з Бердичева контрабанда, — сказала Вольчиха Балабушиці на саме вухо.

Балабушиха перебирала в руках стрічки й навіть не слухала, що говорила Вольчиха. Вона милувалась чудовою постаттю Гануша, слухала його музичний голос, ловила очима його делікатні манери, примітила його тонкі довгі пальці в золотих перснях. З розмови Волька вона, догадалась, що то був вчитель музики в директора миронівської сахарні.

Волько ще раз поліз на полиці й проворно скинув ще дві штуки матерії. Гануш вибрав матерію. Волько вхопив аршина й так швидко махав ним та натягував матерію на аршин, що матерія аж лущала в його руках. Волько таки вкрав на мірі пів-аршина. Гануш взяв матерію під пахву, накинув на свої настовбурчені кучері німецького картузика й вискочив з магазину, приспівуючи якусь арію на ході.

Балабушиха тепер тільки перевела дух і почала примічати червоні й сині, й усякі стрічки, стьожки, почала розуміти, що брехала Вольчиха.

— Хто це такий? — спитала Балабушиха в крамарки.

— Цей чех вчить грати на фортеп'яні дітей в директора, в миронівській сахарні, — сказала Вольчиха. — Директор оце приїхав з-за границі й привіз з собою цього панича.

— Як його прозивають? — спитала знов Балабушиха.

— Його прозивають Гануш, — сказала Вольчиха, — він добрий панич, дає нам вторгувати. Вже не раз був в нашому магазині з директором і з його старшими двома синами. Які гарні паничі, які гарні! Та я ще таких зроду не бачила, — лепетала Вольчиха, підіймаючи очі вгору. — Оце

недавно директорша в мене набрала стрічок та стьожок на п'ятнадцять карбованців. Візьміть, пані, оці стрічки та стьожки — сама директорша взяла їх цілу штуку.

Балабушиха накупила тих стрічок та стьожок, які брала директорша, й вийшла з крамниці.

Тільки що мати й дочка прийшли додому, Настя побігла в залу й почала муштруватись перед дзеркалом. Вона оглядала своє гарне личко, свої чорні брови, обернулась боком, зирнула на талію, та все думала за гарного Гануша, приспівуючи мазурку.

Настя крутнулась на одній нозі й вибігла з зали. Увійшла Балабушиха, стала перед дзеркалом і підняла з лица вуаль. Піт облив їй лице, присипане пудрою. Потьоки потекли по щоках і намалювали на її виду ніби географічну карту з річками, морями й острівцями.

Вона втерлась хусточкою, стерла пудру, і в дзеркалі зачорніло її лице, засиніли попруги та смужки під очима. Вона притулила лице трохи не до самого дзеркала й роздивлялась на свої дуже примазані помадою коси. На голові світилися поміж чорними пасмами сиві волосинки.

Балабушиха глянула на талію. Сіренька сукня обвисла на боках, боки позападали. Балабушиха чогось пригадала собі сухе темне лице Онисії Степанівни й іздригнулась... Вона тепер стала чогось схожа на Онисію Степанівну. А Гануш стояв перед її очима неначе живий, з чудовим, одкинутим білим лобом, з гривною лева на голові.

"Боже мій! Невже я його люблю? — думала Балабушиха, стоячи перед дзеркалом. — Чого це він стоїть перед моєю душею й не сходить в мене з думки?"

Вона вхопила пудру й потрусилася на лице. Лице одразу поповнішало й покращало.

"Але ж талія моя не кругла... сукня пообвисала й теліпається, неначе на кілку", — подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали, вбігла в кабінет, розпорола підбійку в сукні, підмостила вати, зашила на живу нитку й знов наділа.

Тим часом Настя знов ускочила в залу й муштрувалась перед дзеркалом: притулювала до лица накуплені стрічки, начіплювала їх на голову, зав'язувала ними шию. Настя одійшла од дзеркала, мати знов стала перед дзеркалом і повертала свої боки, неначе гріла їх коло печі. Талія стала тепер кругла. Балабушиха неначе помолодшала й осміхнулась до себе в дзеркало. В залу знов влетіла Настя й на ході приспівувала й трохи аж пританцьовувала.

— Настю, серце, а подивись, чи кругла в мене талія? Мені здається, що сукня пообвисала ззаду на талії, — питала мати в дочки, випнувши бік перед дзеркалом.

— Чогось стала ніби випнута навкруги, кругліша, ніж була передніше, — сказала Настя, заглядаючи в дзеркало через материне плече.

Балабушиха зраділа й тихенько затягла мазурку. Вона хотіла дрібненько перебігти через залу, як дочка, але почувала, що ноги спотикаються, неначе на їх висіло залізне путо.

— Сядь, серце дочко, за фортеп'ян та заграй, а я трохи послухаю, — сказала Балабушиха.

Настя сіла й почала вигравати всякі мазурки та вальси, а мати походжала помалесеньку по залі й марила про чудового Гануша. Вона почувала, що в неї серце ще й досі не вмерло, хоче любити, може любити красу й молодість.

Самовар парував і кипів на столі. Мати й дочка ждали Балабуху з чаєм. Балабуха пішов на потребу й довго не приходив. Вже сонце сідало. Червоний світ жеврів на білих стінах, як жар, а далі згас. Дочка грала й марила, мати все походжала по залі й собі марила. Почування ворушилися, ніби оживали.

Прийшов Балабуха. Сіли пити чай. Балабушиха розказала чоловікові, що бачила в Волька в магазині Гануша.

— Знаєш що? — промовила Балабушиха до Балабухи. — От нам трапляється вчитель музики для нашої Насті. Поїдь завтра з візитом в Миронівку до директора та попроси Гануша, чи не схоче він вчити на фортеп'яні нашу Настю. Миронівка за шість верстов од нас. За Ганушем можна посилати коні двічі-тричі на тиждень. Наша Настя має талант і охоту до музики. Та й я дуже

люблю слухати музику. Та не забудь попросити до себе директора з сім'єю. В директора два сини, а я зроду-звіку не оддам своєї Насті за духовного, за якогось патлача та бороданя.

Настя почервоніла, як маківка.

— Але ж той Гануш, може, дорого схоче за уроки? — обізвався несміливо Балабуха.

— А хоч би й дорого! В нас одним одна дочка, єдиниця. Поїдь таки завтра, не гайся й не длайся по своєму звичаю. Треба користуватись часом, бо Гануш, може, кудись виїде. І не думай, і не говори нічого! Завтра вранці таки й поїдь, — вже настирливо крикнула Балабушиха.

Балабуха замовк. Він тепер мовчав і чинив усе, що загадувала йому жінка.

Другого дня вранці Балабуха поїхав в Миронівку. Гануш згодився давати уроки Насті.

Балабуха несамохіль запрошив до себе в гості директора з сім'єю, бо так якось воно випадало.

Вирядивши чоловіка в Миронівку, Балабушиха взяла роман "Сім гріхів смертельних" і пішла в садок читати. Вона виписувала "Собрание иностранных романов" і з ранку до вечора човпла цілі здоровецькі томи французьких романів, а найбільш романтичних. На низині, недалечко од берега Росі, розрослась, як ліс, малина. Балабушиха зайшла в малину, наїлась всмак ягід, сіла в гульбищі й почала читати роман. Гульбище було темне. Дикий виноград, переплутаний крученими паничами, вкривав просторне гульбище цілими гніздами. Надворі стояла тиша. Балабушиха зачиталася і в думці все ставила себе на місце героїні роману, а на місце героя — Гануша. Вона на часок одводила вряди-годи очі од книжки, а її думка все літала коло чудової постаті молодого хлопця. Вона все пригадувала собі його делікатне лице та золотисті бурці.

— Остобісіло мені вже читати. Що б тут робити? "А зварю лишень я свіжого варення з малини", — подумала вона. Балабушиха дуже любила ласощі й в куховарстві тільки й тямала, що варити варення. Вона пішла до хати, звеліла Килині винести таз в берег, погнала Настю рвати малину. Килина розіклала багаття з труску та трісок в тіні високого каменя, коло котрого росли високі верби. Таз був такий нечистий, як у останньої богуславської жидівки. Килина довго терла його цеглю, шарувала піском у березі, поки таз не залиснів. Балабушиха сіла на стільчику коло триножок, в холодку, поклала книжку на камінь і все читала та поглядала на таз. Через кожні десять хвилин вона пробувала варення, збирала півблюдечка піни, виїдала все дочиста, ще й ложечку облизувала. Поки скипіло варення, вона виїла його таки чимало.

За такою роботою час минув швидко. Перед обідом вернувся Балабуха й привіз звістку, що Гануш приїде по обіді.

Зараз-таки по обіді Балабушиха кинулась до шафи, вибрала нову, свіженьку гарну сукню й почала прибиратись та чепуритись. Обдивившись кругом талію, вона, потай од дочки, заперлась в опочивальні, підмостила на талії трошки вати, наділа сукню, потрусилася пудрою лице й підправила брови. Тільки що вона вийшла з кімнати, дивиться, а Настя й собі витягує з шафи нову найкращу сукню.

— А навіщо ти, Насте, витягуєш нову сукню? — спитала вона в дочки.

— Надіну. Адже ж до нас приїде гость, — сказала Настя.

— От і вигадала. Цей гость буде приїжджати до тебе двічі на тиждень. Зараз мені покинь нову сукню та надінь стареньку, буденну, бо ти теперечки школярка.

— Адже ж ви, мамо, наділи нову одежу. Чом же пак мені не можна? — сказала Настя крізь сльози.

— Я господиня в домі, а ти ще школярка; тобі треба вчитись, а не прибиратись: ти ще мала, — сказала мати.

— Яка ж я маленька? Мені шістнадцять років минуло.

Настя насупилась. Вона пішла в залу й почала плакати, але, подумавши, що в неї будуть червоні очі, а Гануш незабаром надїде, вона втерла сльози, перестала плакати й пішла в садок.

Тим часом Балабушиха убралась, густо намазала помадою сиві пасма кіс, опустила завіси на

ті вікна, в котрі сягало сонце, сіла в крісло й почала читати "Сім гріхів смертельних". Вона читала та все зиркала та поглядала в вікно, курячи папіросу: в останній час вона вивчилася курити й з нудьги курила незгірше свого чоловіка.

Через годину затупотіли коні, загавкали собаки. Перед ганком стала легенька повозочка, блискуча та гарненька, як цяцька. З повозки зскочив Гануш, увесь закутаний в білий, довгий до землі балахон, з відлогою на голові. Балабушиха гукнула в кімнату на Балабуху й ухопилася, по давньому звичаю, за серце, але серце вже не кидалось та не тріпалось по-давньому...

Рипнули двері, й в залу ввійшов Гануш. Балабушиха встала й дуже тонно до його привіталась. Зараз вийшов Балабуха, й розмова стала загальною. Гануш був убраний в чорну одежу. На грудях в його блищала біла, як сніг, сорочка. Він тепер здався Балабушисі ще кращим, ніж передніше. Вона витріщила на Гануша очі й милувалась його чудовим веселим лицем та здоровою постаттю. Гануш заговорив своїм музичним голосом, ніби заспівав, і зала сповнилась для Балабушихи ніби музикою.

— А де ж моя учениця? — спитав Гануш, оглядаючись кругом себе.

— Здається, гуляє в садку, — сказала Балабушиха.

Покликали Настю. Настя увійшла, поклонилась і зачервонілась, як маківка. Їй було сором, що вона не убрана в нову сукню.

— Ваш фортеп'ян стародавній, але часом в старих фортеп'янах буває чудовий голос, — сказав Гануш і проворно одчинив кришку фортеп'яна, сів і вдарив міцно по клавішах. Фортеп'ян зашипів і задзвенів, як розбита бандура. Гануш зробив кислу гримасу й промовив:

— Фортеп'ян і добре направлений, але дуже вже розбитий, старий.

Щоб показати своє артистичне майстерство перед дамами, Гануш розпочав веселу шумну п'єсу. Він ударив форте. Бідний фортеп'ян наче застогнав під його пальцями, ніби його катували. На половині п'єси молоточки почали одскакувати. Фортеп'ян почав місцями клацати, як вовк зубами. Одбиті молоточки підскакували й зачіпали разом по кілька струн. Струни почали дзвеніти, як цимбали. Гануш ударив дрібну та довгу трель і потрапив на одбитий клавіш. Вийшло щось схоже на ті трелі, що вироблюють лелеки носами, стоячи в гніздах. В басах луснула струна й зашипіла, неначе гусак. Гануш не вдержався, зареготався й перестав грати. В Балабушихи почервоніли... вуха, а не щоки... під щикатуркою.

— Отець протоєрей! Треба нам купити новий фортеп'ян ради такого вчителя, як мосьє Гануш, — сказала Балабушиха.

Отець протоєрей лапнув з переляку рукою за кишеню.

— Треба, треба купити новий фортеп'ян ради мосї гарної учениці, — сказав Гануш.

Настя почервоніла. Отець протоєрей спитав:

— А скільки буде коштувати добрий фортеп'ян?

— А карбованців п'ятсот або шістсот, — сказав Гануш.

Отець протоєрей випустив з руки люльку й важко зітхнув.

— Одначе можна знайти гарненький фортеп'ян і за триста, — сказав Гануш.

В Балабухи стало легше на душі. "Доведеться їхати по церквах, — подумав він, — або накинути ще по п'ять карбованців на вінчання та на похорони: восени буде багато весіллів..."

— Чи в вас в Богуславі не знайдеться майстра, щоб посклеював молоточки, поки купите новий фортеп'ян? — питав Гануш.

— Є в нас органіст з костюлу. Він тим часом полагодить фортеп'ян, поки купимо нового, — обізвалася Балабушиха.

— От я незабаром поїду до Києва й, коли схочете, виберу вам в магазині гарненький фортеп'ян, — сказав Гануш.

— От за це ми вам подякуємо, — сказала Балабушиха, — я так люблю музику, що не можу

жити без музики; я ладна навіть сама вчитись на фортеп'яні.

Балабуха й Гануш витріщили на неї очі.

— Тепер я попрошу мою ученицю сісти за рояль, — сказав Гануш, обертаючись до Насті, — вибачайте, що я вам зроблю малесенький екзамен.

— Мені ніяково після вас сідати за фортеп'ян. Ви так чудово граєте, а я с'як-так бренькаю, — сказала кокетливо Настя.

Вона перейшла залу, зовсім не по-школярській вигнула гнучку талію, хитнула граціозно головою й сіла за фортеп'ян. Гануш розгорнув музичну "школу" й попросив її грати гами, а потім деякі п'еси. Настя кокетливо хитала плечима й проворними пальцями перебігла по клавішах показані Ганушем п'еси. Клавіші клацали. Струни дзижчали. Настя грала й реготалась.

— О, з вас буде артистка! Та ще до того в вас чудові довгі пальчики, неначе сотворені для фортеп'яна, — сказав Гануш, скоса поглядаючи то на пальчики, то на рум'яне, гарне Настине личко.

Балабушиха насупила брови. Їй дуже заманулось самій сидіти на Настиному місці й розмовляти з Ганушем.

Балабушиха звеліла подати самовар в садок, в гульбище. Їй хотілось обставити себе як можна поетичніше, щоб хоч трохи розворушити серце в Гануша та привернути його до себе. Килина прийшла й оповістила, що в гульбищі стіл накритий і самовар вже готовий. Балабушиха попросила гостя пити чай в садок. Вони вийшли в ганок.

Сонце світило косим промінням і обливало сад і квітник червоним, гарячим світлом. Надворі було тихо й тепло. Доріжки пашіли теплом. Політі квітки аж сяли в мокрих клумбах кругом ганку, що виступав в садок. Квітки вилися довгими гірляндами по обидва боки широкої стежки вниз до самого берега Росі.

— Яка в вас тут пишнота! Скільки квіток! Які вигляди на річку й за річку! — крикнув Гануш. — Ви тут живете, як у раю.

— О, я люблю квітки. Ми з Настею з ранку до вечора тупцяємо коло клумбів, самі навіть поливаємо, — обізвалась Балабушиха.

Гануш, одначе, роздивився на всі боки й тепер таки доглядівся, що в тому раю, окрім квіток, було багачко й бур'яну. За клумбами квіток, між вишнями та черешнями ріс такий бур'ян, що в йому трохи не вили вовки. Високий, на сажень, чорнобіль, розкішний лопух та бузина аж закривали густою масою тини, набігали всередину садка. Гілки волоських горіхів пхались в гушавину з кропиви та будяків. Берізка та хміль оплутували тини та бур'яни. Все злилось в поетичну, але дуже негосподарську зелену масу. На крутих горах, під скелями розрісся густий жостір та дикий терен. Олеся ніколи й не заглядала в город.

В гульбищі стояв накритий стіл, а на столі шипів самовар. Балабушиха налила чай й понаклала в скляні вазки свіжого варення. Через здорові двері широкого, неначе шатро, гульбища було видно Заросся з скелями, вербами й млинами.

— Ой, яку чудову картину видно за річкою через двері! Зовсім ніби картина, намальована штучним пензлем і вставлена в зелені рами. Це, певно, ви, мадам, вибирали місце для гульбища, — сказав Гануш, обертаючись до Балабушихи.

— Вибирали всі гуртом, але місце показала я, це правда, — сказала Балабушиха, прижмурюючи очі до Гануша.

— Великий же в вас смак. Ви правдива артистка, — сказав Гануш.

— Чи не хочете до чаю мого варення? Сама сьогодні наварила, — припрошувала Олеся.

— Коли ви самі варили, то спробую трошки, — сказав Гануш, поставивши коло себе цілу вазку з малиновим варенням.

Одначе Гануш так пильно показав свою повагу до праці Балабушихи, що швидко в вазці

зосталось тільки дві ягідки на дні. Балабуха звелів принести пляшку рому. Празький міщанин почав дудлити пунш за пуншем і показав, що він шанує й дамську солодку працю, й гірку — чоловічу. Балабуха запалив люльку, Олеся — папіроску, Гануш — сигару. Солодкий дух малини змішався з пахощами сигари й рому, наркотично залоскотав старі нерви Балабушихи. Вона вхопила пляшку й бурхнула й собі рому в свій стакан, щоб підійти під смак Ганушів. Пунш роздратував її, й вона забажала випхнути й Балабуху, й Настю з гульбища й зістатись тільки з самим Ганушем.

Надворі смерклося. Густа тінь впала на Рось, на скелі. Надворі було тепло, аж душно. Містечко затихло. Тільки десь вода на лотоках поміж камінням шуміла неголосно й поетично й гармонізувала з тихим вечором, з ясними зорями й на небі, і в блискучій воді.

Принесли лампу й посвітили свічки. Балабуха та Гануш все балакали то за миронівську сахарню, то за директора. Гануш розказував за свою Прагу, за заграничне життя. Балабуха, повний аж товстий, розкинувся на стільці й, ніби турецький баша, смоктав довгий цибук, закинувши голову на високу спинку стільця.

— Настю, тобі, серце, час би вже й спати. Йди до хати та лягай спати, — промовила солоденько Балабушиха до дочки, ніби до маленької.

А Насті дуже не хотілось одходити од Гануша. Вона була ладна сидіти й до світу і дивитись на Гануша.

— Йди-бо, йди, дочко, та розпорядись у хаті прислугою, — знов сказала Балабушиха. — Нехай винесуть сюди закуску.

Настя зробила кислу міну, аж скривилась, і, поклонившись Ганушеві, вийшла з гульбища. Балабушиха пересіла з стільця на лавку й присунулась ближче до Гануша. Дим од його сигари летів їй в лице. Вона втягувала його в себе. Одначе вона почувала, що ні близьке сусідство принадного кавалера, ні дим сигари, ні пунш вже не запалюють колишнімсь огнем її серця. Воно не заклекотіло, як колись клекотіло, а тихо жевріло, наче гаснучий жар.

Балабушиха легенько зітхнула. Гануш тільки для звичайності часом промовляв до неї слово та все доливав стакан ромом. Балабухисі так і не вдалось залицання.

Наймичка принесла вечерю. Після вечері знов поналивали пунші, вже зовсім холодні, й тільки опівночі Гануш згадав, що йому час їхати додому. Всі вийшли з гульбища. Гануш спіткнувся, а за ним Балабуха.

— Ой, що за чудові вигляди тут у вас і на річку, й за річку! Які скелі, які млини, яка червона вода в Росі! Диво дивне! Зовсім червона вода! — гукав Гануш, дивлячись на темну річку, де в воді блищали тільки зорі.

В голові в його й справді червоніло. Він ішов на гору й все спотикався об камінці й раз трохи не дав сторчака. Балабушиха подала йому руку й повела на гору, міцно притулившись до його. Балабуха тільки сопів. Навіть в Балабушихи гуло в голові.

Коні стояли коло ганку. Килина винесла білий Ганушів балахон од пороху. Він узяв його, розплутував, розгортавав і ніяк не міг знайти рукавів; сунув рукою в відлогу, аж вона затріщала. Килина несамохіть зареготала, вхопила балахон і накинула йому на плечі. Гануш сів на повозку, й коні рушили з двору вже лягома.

— Ой, що за гарна людина оцей Гануш! Вже чи сердься, чи не сердься, а він мені страх як припав до вподоби! — говорила Балабушиха до Балабухи.

— Га? Гм? Що таке? Гарна людина цей хирний чех! — лепетав важкий Балабуха, погладжуючи сиву бороду.

Через два дні Гануш знов приїхав давати Насті урок. Він був напомаджений, і на всю світлицю розливались од його пахощі. Балабушиха так напудрила лице й нарум'янила щоки, що

наймички в пекарні почали говорити пошептом: "Що це за кумедія! Наша панія цілий тиждень чорна, а двічі на тиждень стає біла, як крейда, та гарна, як писанка. Що то воно за знак?"

Настя на цей раз, крадькома од матері, таки вбралась в нову сукню й сіла з Ганушем за фортеп'ян. Органіст уже встиг вилічити клавіші, але струни ще хорували й хрипіли, неначе застуджена пелька. Гануш жартовливо й делікатно брав Настю за пальчики й направляв на клавіші. Балабушиха вгляділа те, і в її розтіпаній голові несподівано майнула думка: їй заманулось і собі вчитись на фортеп'яні в Гануша.

"Я буду двічі на тиждень сидіти з ним поруч і попліч, черкатись плечем об його плече. Він мене буде лапати за пальці, брати за руки", — думала Балабушиха, жеручи Гануша очима.

Скінчився Настин урок. Балабушиха підійшла до Гануша й, дивлячись йому в вічі, промовила:

— Мосьє Гануш, ви так чудово вчите, а я так люблю музику, що мені самій забажалось вчитись на фортеп'яні. Вчіть мене разом з Настею. Ми будемо грати в чотири руки.

Гануш тільки витріщив з дива на неї очі й подумав, чи не здуріла вона на старість. В Балабухи аж очі випнулись з того дива.

— Правда, ти, Марку Павловичу, не пошкодуєш для мене кілька карбованців? Як я люблю музику! І сказати, й висловити не можу! Настя буде грати, а я буду акомпанувати; мені більше й не треба. А ти будеш слухати.

Бідний отець протоєрей згодився, важко зітхнувши. Йому здавалось, що як він не згодиться, то пані протоєрейша зніметься з місця й шугне шулікою кудись за тридев'ять земель, хоч би й до Казанцева або де-інде. Він згодився.

Гануш посадив Балабушиху за фортеп'ян і почав розкладати по клавішах її сухі, неначе тріски, пальці та показувати гами.

Настя сміялась в їх за спиною. Балабушиха стукала своїми міцними нервовими пальцями по клавішах, неначе молоточками, а скося все поглядала на повні малинові Ганушеві губи. Гануша душив у горлі сміх. Він ледве вдержався, щоб не приснути од сміху. Балабуха курич люльку й байдужно дивився на свою жінку.

Цілу годину мордувався Гануш, направляючи на клавіші пальці своєї старої учениці. Старі одубілі пальці, неначе граблі, не слухались і не гнулись. Балабушиха не дуже пильно вважала на свій урок. Їй не того було треба. В кінці години Балабушиха ледве змогла перемогти одну гаму. Гануш встав з-за фортеп'яна й втер піт на лобі хусточкою. Балабушиха пурхнула з стільця, наче молода дівчинка, й гукнула на Балабуху:

— Ну, тепер, панотче, став нам могорича: ми скінчили важку роботу. Звели подати до чаю пляшку рому, а я винесу своєму вчителеві варення.

Пляшка рому й варення зараз з'явились на столі. Гануш вклав у копи з півфунта варення і почав хилити пунші. Балабушиха повеселішала й неначе помолодшала. Вона курила папіроси, їла варення та хилила пунші незгірше свого вчителя.

Од того дня Балабушиха заклала в березі під вербами справдішню фабрику варення, щоб догодити своєму вчителеві й запобігти в його ласки. Балабушиха розсилала наймичок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, вишнями-лутовками, морелями, суницями, райськими яблуками, послала хлопців назбирати ожини в лозах понад Россю; наварила сухого варення з груш, яблук, з кавунів, з динь.

Балабушиха довгенько вибирала такий випадок, щоб зістатись удвох з Ганушем на самоті. На її щастя, такий час трапився. Раз в Насті боліли зуби, й вона не могла брати уроку. Балабуха пішов когось сповідати. Балабушиха стовкла, неначе в ступі, одну гаму й попросила Гануша пити чай в садок, в гульбище.

Вечір був чудовий, тихий та ясний. Поки наймичка наставляла самовар, Балабушиха ходила з

Ганушем по доріжках понад берегом Росії й розмовляла. Вона вбралась в свіженьку сукню бузкового кольору й завітчала коси білою й синьою астрами.

— Мосьє Гануш, ви щаслива людина! Я вам завидую, — сказала Балабушиха.

— Перший раз за мого життя чую, що я щасливий. Може, стану й щасливий з вашого легкого слова, як з легкої руки.

Балабушиха зраділа. Їй здалось, що Гануш натякнув на те, чого їй було треба і до чого вона прямувала в своїй розмові.

— Ви бачили багато світу, бували в усяких містах, були в Парижі, жили за границею. А ми, бідні, сидимо отутечки в оцих поганих норах, неначе ті черниці в монастирі. Ви бачите, яке наше життя? З ким нам знатися? Кругом нас по селах просте духовенство; в Богуславі самі за себе жиди. Ох, важке наше життя! Як побачиш просвічену людину, то не надивишся й не наговоришся.

Балабушиха подивилась на Гануша солоденькими очима. Гануш згадав ті темні й холодні закутки, де йому доводилось пробувати в Європі, й промовив:

— Правда, що наше життя, життя артистів, веселе. Театри та концерти нам аж проїлись, аж остогидли! Ми, наче ті птиці, все щебечемо та співаємо.

— Шкода, що я не родилась артисткою, а може, й родилась, та не вдалась. Ви вольна людина, вольна, як птиця; а в мене на шиї дім, господарство, город, якісь воли та корови. Ой важке наше життя! Ми нидіємо та чевріємо отут. Не живемо, а тільки животіємо в цій глушині.

Гануш пригадував, чи бачив він коли в її садибі воли та корови, та таки й не пригадав.

— А я б радий вже будлі-де й осістись: мені вже трохи обридло бурлацьке та циганське життя та блуканина.

"Як не мені, то, може, хоч дочці він достанеться. Вже ж я за священика її не оддам", — подумала Олесья.

Чай був готовий. Балабушиха налила чаю, сіла проти Гануша, сперлась на стіл й пантрувала на Ганушеві очі, як кіт на сало.

— Знаєте, як нас видають заміж тут, на селах? Приїде панич двічі-тричі, побалакає з тобою, та й виходь за його, бо, може, інший і не трапиться. Йдеш заміж без щирого гарячого кохання. Йдеш, аби вийти. Ет!

Дивлячись на сиві пасма коси в Балабушихи, Гануш думав, що вона провадить мову за свою дочку.

— От і я вийшла за свого протопопа: думала, що люблю його, а потім вийшло... ет! — сказала вона, махнувши рукою.

Балабушиха махнула рукою й важко зітхнула й задумалась.

— Мосьє Гануш, ви любили хоч раз на віку щиро, гаряче? — спитала Балабушиха згодом і ще ближче нахилила голову через стіл до Ганушевого лиця.

Гануша вразили ті несподівані слова; він аж підняв голову.

— Я!.. Я?.. Було всього на віку, — сказав Гануш, котрому ті слова з уст баби стали трохи противні, навіть гидкі. Балабушиха стала пробувати силу своїх очей і підсолодила їх, неначе нагодувала варенням.

— Кажіть-бо сміливо! Ми тут удвох. Нас ніхто не підслухає й не побачить. Щодо мене, то я без кохання не можу жити. Ох, як важко, як тяжко жити без милого! — сказала Балабушиха й зітхнула, спустивши очі на стіл.

Гануш нахильці мерщій допив чай, покинув навіть варення й дременув з гульбища. Балабушиха вискочила слідком за ним.

— Вечір чудовий. Хочеться погуляти, походити, — сказав Гануш, приспівуючи якусь арійку.

— Скажіть-бо, мосьє Гануш, яких ви любили: чи білявих, чи чорнявих? — знов сміливо й настирливо питала Балабушиха.

— Та так, як випадало: один рік біляву, а другий — чорняву, — щоб не докучило, — сказав Гануш, одмовляючись жартами.

— Широке ж в вас серце. А які ж вам більше припадають до вподоби: чи блондинки, чи брюнетки?

— Разом усякові: і блондинки, і брюнетки, аби були гарні та молоденькі.

Балабушиха повернула по доріжці наниз до берега, між густі верби. Гануш пішов поруч з нею.

— Чи не любили ви часом по три разом? — спитала з жартом Балабушиха.

— Траплялось й по чотири. Вранці побачу одну гарну дівчину й закохаюсь, увечері побачу ще кращу другу, — знов закохаюсь.

— Палка ж ви людина! З вами й гуляти страшно.

— Зовсім не страшно. Я спокійний, як ягня, й не кусаюсь; я вже з'їв свої зуби, як кажуть про воли та коні.

— Зарані! А може, то ви не придивились добре до своїх зубів, — сказала Балабушиха, кусаючи губи.

— Не знаю. От прийдемо до хати, то я подивлюсь на свої зуби в дзеркало.

Ганушеві обридла така розмова. Балабушиха сама взяла його під руку й тихесенько ступала по доріжці. Вони дійшли до берега. Од доріжки повертала на крутий бік гори маленька стежечка поміж терном та жостіром.

— Які гарні вигляди на Рось! От якби ще вийти на той шпиль та вилізти на отой камінь, стати й подивитись на Заросся! — сказав Гануш, пускаючи руку Балабушихи. Він кинувся на стежку й подерся на гору між терном. Балабушиха й собі кинулась бігти, але спіткнулась на камінь і трохи не впала од старості літ. Вона й собі подерлась на кручу за Ганушем; її сукня зачіпалась за густий терен, шарпалась, луцала й дерлась, а вона все лізла на гору, аж засапалась. Гануш виліз на камінь і дивився на Заросся. Коли оглянетесь, аж коло його вже стоїть Олеся.

— О, й ви тут? — спитав Гануш.

— Я так люблю природу, що ви й мене заманили на цей поганий шпиль. Бачте, як я засапалась.

Ганушеві хотілось просто з каменя стрибнути через тин і втекти од настирливої, причепливої баби. Тим часом на Росі з'явився хисткий човник. В човні сиділа дівчина й ганялась за качками, щоб загнати їх на берег. Качки, певно, вдались неслухняні й крутились по Росі між камінням. Човник натрапив на бистрину в шумі; вода гойдала його, неначе трісочку. Дівчина співала чудовим дзвінким голосом якусь пісню й крутилась човном між камінням. Гануш задивився на вигляд й слухав веселу мелодію. Неслухняні качки переплили в Балабушин садок. Дівчина повернула човник до берега. Гануш скочив з каменя й побіг з гори. Балабушиха попленталась за ним. Вони прийшли в берег. Дівчина, чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег. Гануш задивився на неї й крикнув:

— Замочишся, чорнобрива! Тривай, я тебе пересаджу на берег!

Він ухопив дівчину обома руками за стан і перекинув її на сухе місце, ущипнувши за щоку.

— Мосьє Гануш! Що ви робите? Тепер я пересвідчилась, що ви любите чорні брови та карі очі! — крикнула Балабушиха.

— Ви вгадали. Ой карі очі, чорні брівки! Хто ж вас пак не любить? — сказав Гануш, комічно зітхаючи й дивлячись просто Балабушисі в очі.

В Балабушихи були чорні брови й карі очі. Вона кокетливо спустила очі додолу, мовчки похилила голову й задумалась. Згадала вона, як колись в тому самому березі становий ловив по її одному слову жабу, дерся на крутий шпиль за квітками, й зажурилась, що її чорні брови вже навіки втратили чарівничу силу. Балабушиха легенько зітхнула й тепер тільки почувтила, що

поколола терном та будяками пальці й литки.

Вони вернулись в покої мовчки. Олеся йшла засмучена.

Тим часом Балабуха вернувся додому. Гануш сказав йому, що він завтра поїде до Києва й може купити в магазині для Насті новий фортеп'ян, навіть не за всі готові гроші, а на виплат. Балабуха одлічив йому гроші, важко зітхаючи. З того часу він почав брати з міщан таку велику плату за треби, що міщани загвалтували й почали гомоніти, чи не подати б на його прошення до владики. Одначе вони постогнали, погомоніли й таки мусили платити.

Вже пізенько розпрощався Гануш.

— Глядіть же, мосє Гануш, виберіть для нас гарненького фортеп'яна, — наказувала Балабушиха, стоячи на ганку.

— Для вас виберу найкращого, якого тільки знайду в магазині, — крикнув Гануш вже за ворітьми.

Балабуха пішов в хату, а Балабушиха сіла в ганку на лаві й обперлась ліктем об поренчата й довго дивилась вслід за Ганушем, передумуючи всі випадки, які тільки що трапились в березі. Думки настирливо йшли одна за одною й все ворушили її палку вдачу, не давали спокою... Олеся аж голову похилила.

"Коли я вже не причарую Гануша очима та бровами, то, може, я причарую його вірними словами та ласкавістю. Він любить чорні брови: не дурно ж він задивився на чорняву дівчину в березі. Може... може, і мої брови ще не злиняли. Може, я приверну його до себе. Який би презент йому зробити? Вишню лишень я йому подушку, гарну на продиво. Він дуже любить квітки", — подумала Балабушиха і з тією думкою пішла до Насті на пораду. Вони змовились завтра встати дуже рано й розпочати роботу, щоб подушка була готова, поки Гануш вернеться з Києва.

І Балабушиха, й Балабуха, й Настя звичайно щодня спали трохи не до півдня, а за господарями спали так само й наймички. Але другого дня Балабушиха схопилась з постелі трохи не при сході сонця. Вона збудила Настю, побігла в пекарню, побудила наймичок, звеліла ставляти самовар, бігала по кімнатах та гуркала дверима. Балабуха прокинувся й спросоння стривожився: йому чогось прийшло на думку, що його жінка вночі втекла з Ганушем. Він скочив з постелі й вискочив в одній сорочці в залу.

— Що тут трапилось? Чого це люди бігають та рипають дверима? Що це за біганина? — питає Балабуха, озираючись кругом сонними переляканими очима.

— Та це я так рано встала, — обізвалась з кімнати Балабушиха.

— Чого ж це ти встала вдосвіта? — допитувався Балабуха.

— Та треба йти в крамниці, то й встала. Бачиш, яка я господиня! — говорила Балабушиха, одсуваючи й засуваючи шухляди комоди.

— Чого це тобі припало так рано йти до крамниць? Ще й сонце не сходило.

— Глянь лишень у вікно: вже сонце давно зійшло, а я й так заспала.

Балабуха позіхнув і знов упав на ліжко. Наймичка принесла самовар і позіхала без сорому на весь рот. Балабушиха, хапаючись, пила чай, неначе думала виїжджати в далеку дорогу. Після чаю вона з Настею побігла в крамницю до Вольчихи. Коло дверей крамниці висів здоровий замок. Балабушиха нервово стукнула в заперті двері кулаком. Вольчиха ще спала.

— Та й спить же довго в своїх жидівських бебехах капосна жидівка! — сказала Балабушиха до Насті.

Вольчиха, одначе, встала, одімкнула двері й позіхала.

— Чого це ти, Вольчихо, так довго спиш? Мабуть, вже всі люди на світі повставали, а ти одна качаєшся в перинах, — сказала сердито Балабушиха.

— Якби була знала, що ви прийдете, я б удосвіта встала, — сказала Вольчиха.

Настя розгорнула взір, на котрому була вимальована райська птиця в гірлянді з чудових рож

усякого кольору. Балабушиха вибрала гарусу. Вона з дочкою вернулась додому й таки зараз засіла за роботу й не одривалась од п'яльців. Олеся ще зроду так не працювала, як тепер коло тієї подушки.

Цілий тиждень вставала Балабушиха раніше за наймичок, працювала над подушкою, гнула спину. Через тиждень вже на канапі сяяла подушка з блискучою райською птицею посередині, в вінку з випнутих стрижених рож та гвоздичків. В неділю привезли новий гарненький рояль, а по обіді надвечір приїхав Гануш. Балабушиха піднесла йому на двох руках презент.

Презент дуже сподобався артистові. Він звичайненько подякував.

Старий фортеп'ян винесли в возовню, й по йому вже ходили кури й стрибали горобці. В залу внесли новенький рояль. Гануш привіз з собою ноти, щоб награтись на доброму новому роялі. Він сів за рояль і почав вигравати арії з опер, а потім сонати Бетховена та Моцарта. Балабушиха сиділа в кріслі й заслухалась. Вона одразу зрозуміла пишну класичну музику, чаруючі мелодії. Багаті акорди, симпатичні арії розворушили її артистичну вдачу. Вона покинула курити, згорнула руки на грудях і неначе замерла. Гануш грав з охотою, з душею; його зроду артистична душа почала виливатись в аріях. Він розходився й заспівав своїх рідних чеських пісень. Невеликий, але м'який симпатичний баритон сповнив невелику залу то веселими, то смутними мелодіями. Мелодії взрушили фантазію в Балабушихи. Перед її очима ніби малювались якісь картини, неначе виткані з туману, в душі заворушились якісь дивні мрії, принадні й неясні, неначе сни.

Гануш заспівав української пісні. Олесина душа стрепенулась, зачеплена рідними мелодіями.

Сонце зайшло, й тільки червоні плями жевріли на білих стінах. В кутках стали тіні. В залі розлився вечірній, стиха рожевий світ. Гануш розфантазувався й в кінець всього заспівав баладу Шуберта "Лісовий цар". Його м'який голос став неначе шовковий. Він артистично й штучно удавав голосом, як манить до себе чарами потаємний голос лісового царя. Балабушиха вперше на віку почула справдішню артистичну музику, артистичний спів. Її душа ніби прокинулась; вона ніби побачила очима дивний ліс при місяці, весь укритий інеєм, залитий синюватим фантастичним світом. А з гущавини того лісу, з глибокої долини, закиданої деревом в інії, вона ніби почула чаруючий, як кохання, якийсь потаємний голос, побачила пишний чийсь вид. З очей її скотилось дві сльози.

Гануш скінчив. Балабушиха схопилась з крісла, простягла руки, як простягають на молитві. Її очі блищали. Вона швидко перебігла залу й крикнула:

— Боже мій! Чом мене не вчили грати й співати? Я була б цілий вік щаслива, щаслива!..

Вона трохи не крикнула, щоб Гануш вчив її співати, але схаменулась і чогось засоромилась. Їй тепер одразу стало сором за все те, що вона трохи не призналась в коханні, що вона чіплялась до молодого хлопця. Їй хотілось просити, щоб Гануш вибачив її за всі слова, які вона сказала йому колись в саду; їй стало сором, що вона задумала брати уроки музики на старість. Кров кинулась в її лице. Вона ходила по залі та все слухала, як Гануш перегравав п'єсу за п'єсою, доки не втомилась і впала на крісло, затуливши очі долонею. В її вроді прокинулась не тільки романтична, а може, й справді артистична душа, закинута в сільську глушину, загублений вищий дар божий, заглушений сільською мертвотою.

Од того часу Балабушиха часто просила Гануша грати й співати, й любила слухати його, сидячи в кріслі. Вона покинула свої уроки музики й годила йому вже за його артистичну музику та пісні.